

ВІДГУК

*на кандидатську дисертацію
Лесничої Пауліни Станіславівни
«Повсякденне життя міських поселень Волинської губернії другої
половини ХІХ – початку ХХ ст. »
(Луцьк, 2019. – 229 с.),
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.01 – історія України*

Історією повсякдення науковці хоча й зацікавилися досить пізно – в 40-х роках ХХ ст. – але встигли описати та систематизувати ті явища людського життя, які перебували поза межами ще недавно пануючих сюжетів політики, економіки, війни, ті, про які мало або й зовсім не писали історики. До історії повсякдення почали звертатися молоді дослідники, кидаючи своєрідний виклик академічній традиції історіописання, яку вони вважали не цікавою та заангажованою, а новий підхід до пізнання історії вбачали за надійний варіант виходу з кризи історичної науки.

Відрадно, що до таких досліджень відноситься і обговорювана проблематика дисертації Пауліни Лесничої, присвячена просторово-часовому колориту буденного життя міських поселень Волині, які і до сьогодні не можна вважати добре вивченими через їх специфіку. І саме це становить актуальність теми дисертаційної роботи.

Як і годиться, авторка проаналізувала цей напрям, вказавши на його початок від наукової школи «Анналів». Оскільки тема повсякдення лише набирає обертів, то цілком резонно, що багато місця приділено методологічним аспектам його вивчення, адже чи не кожен автор пропонує своє бачення повсякдення, враховуючи час, соціальні умови, моделі поведінки, нові модальності спілкування прийняті як норма і як виняток. Так як йдеться про міське середовище, то найбільше уваги звернуто на міське повсякдення, як його оцінювали історики та з якими підходами зверталися до міської історії. Історіографія питання у викладі дисертантки досить об'ємна,

грунтовна з зауваженням нового знання, які привнесли роботи попередників. Особливо хочу відзначити, що Пауліна Леснича проаналізувала практично всі дослідження, присвячені міському повсякденню, вказавши, чому автори обрали ті, чи ті його прояви. Ось, як наприклад, подано розуміння повсякдення Лілією Гриженко. У її статтях йшлося про дозвілля, шлюбно-сімейні стосунки, медичне забезпечення та зайнятість міського населення історичної Катеринославщини. Використання цих та подібних досліджень дозволило Пауліні виявити як закономірності, так і специфіку волинських міст і містечок, особливу динаміку урбанізаційних процесів. Можна зробити висновок, що міське повсякдення стає тією науковою проблемою, до якої звертаються дослідники, як все ще до мало з'ясованої. І все ж здається, що бракує праць Валентини Лазебник про Катеринослав. Ця дослідниця, як працівниця Дніпровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького, спираючись на музейні колекції, змогла відобразити насичене життя міста в XIX ст.

Тож говорячи про джерельну базу дисертації, слід зауважити, що дисертантка доволі детально вказала на інформативні можливості законодавчих документів, діловодної документації, які вона вдало згрупувала та вказала, як ті чи інші доповнюють за взаємозаміняють один одного. І що важливо, нею було вказано на вразливість деяких з них, як от фотознімки, до яких люди готувалися заздалегідь, а тому фотографування слід віднести до святкових, а не до буденних подій. Аналізуючи законодавчі акти, називаються три міські положення 1785, 1870 і 1892 р. З приводу міського положення 1870 р. не варто бути таким категоричним, адже спершу під його чинність потрапив лише Київ. Для решти міст і містечок Південно-Західного краю було укладено і схвалено Олександром II новий закон, який опубліковано в Повному зібрання законів як висновок Державної ради від 29 квітня 1875 р. (с.83, 88). Його характеристику слід помістити у розділі про джерела, адже саме у ньому урежимлювалися норми для всього західного краю. Міські голови будь-яких західних міст схвалював міністр внутрішніх

справ, а у складних ситуаціях – і імператор. Міста, що отримували самоврядування, звільнялися від управління приписаних до них містечок. Йшлося про інше стягування коробкового і свічкового зборів і т. і.

Надзвичайно цінним, зважаючи на назву дисертації, є підрозділ про методологічну базу дослідження. Оригінальним є зауваження про роль історика у визначенні повсякдення як умовно пізнавальної дефініції. Сучасна дослідниця Марія Зінчук, історію повсякдення трактує як дослідження звичного, повторюваного, побутового, що уявляється «нормальним» у контексті існування певного суспільства в конкретний проміжок часу. Інші дослідники звертаються до уявлень і переживань, до проявів родинного життя. Практично всі потрактування повсякдення Пауліна Леснича підмітила і вдало їх проаналізувала. І що важливо, особливу увагу звернула не лише на міське повсякдення, ай на ті його зміни, що привнесла модернізація.

Розділ про міські поселення та їх мешканців дослідниця розпочинає з встановлення основних ознак міст, які існували в Російській імперії, що дозволило їй конкретизувати особливості Волині. Серед них приватновласницький їх характер, причому зауважено, що польського власника змінювали росіяни. Серед мотивацій до встановлення меж міста, варто було вказати і на прагнення мати більшу чисельність платників податків та зростання ціни на міську землю. Особливо слід відзначити розуміння дисертанткою ролі мови у з'ясування соціоетнічного складу міського населення. Як правило, її попередники мало використовували для характеристики міста. Адже ця тема набуває підвищеного інтересу, про що свідчать статті, які можна об'єднати однією тематикою: якою мовою говорили на вулицях міст?

Підкупляє добротний аналіз міського населення за соціоетнічним походженням, за статевою ознакою, сімейністю, як от: встановлення причин переважання чоловіків у місті. Чого не можна сказати про число дворян, адже дослідниця не пояснила причину їх чисельного зростання (с. 71). Не можу не відзначити добре підготовлені таблиці, які розміщені у тексті

дисертації та в додатку. Щоправда, вони мало задіюються у авторських міркуваннях.

Досліджуючи міське самоврядування, причини сповільненого запровадження положення 1870 р. авторка вказує на неправославний елемент, політичну нестабільність прикордоння. Не варто скидати й ту обставину, що держава вимагала аби міста були достатньо багаті, володіли запасним капіталом, щоб змогли утримувати нову міську владу та займатися поліпшенням міської інфраструктури.

Цікавою в науковому відношенні є й авторське бачення міського положення 1892 р., яке радянські історики оцінювали однозначно негативно. Пауліна Леснича вважає, що воно скоріше впорядковувало існуючі норми, особливо у залежності виборчого права від сплати податків. Важливим здобутком дисертації є з'ясування питання, на які міста були поширено нове положення 1892 р. Мені ж залишається лише додати, що списки цих міст схвалювалися Олександром III, інакше кажучи, ситуація й надалі перебувала в патримоніальній залежності.

Громадське життя дисертантка починає розглядати в розрізі спершу партійному, потім через гуртки гімназистів, виступи яких активізувалися під час подій 1905 р. Цілком правомірно вона їх аналізує через кому, бо свого часу вони були детально вивчені. Зате уважно прагне з'ясувати діяльність різноманітних товариств. Можна лише пошкодувати, що нею не було підібрано критерій до їхньої характеристики, а тому вони розглянуті в одній площині – і тверезості, і благодійності, і наукової спрямованості. Більшість істориків однобічно оцінюють «тимчасові правила про товариства і спілки» 1906 р., з яким пов'язують їх заснування. Натомість дисертантка звернула увагу і на прописані в законі заборони, за якими не могли створюватися інші об'єднання, а лише дозволені урядом та звернула увагу на бюрократичну складову їх реєстрації, укладання статутів та форми контролю регіональної адміністрації. Дисертантка прийшла до висновку, що цим законодавчим актом найбільше змогли скористатися євреї, з характерною для

них підтримкою один одного. Серед товариств було немало й екстравагантних, зокрема захисту жінок. Крім вже з'ясованої діяльності «Просвіт» авторка звертає увагу на літературно-артистичні товариства, які об'єднували людей за більш вишуканими уподобаннями. Зауважено, що адміністрація досить уважно спостерігала за їх діяльністю аби вони не переймалися проблемами власного націозбереження, разом з тим, давала зелене світло тим, хто прагнув розвивати та зміцнювати російську ідентичність.

У третьому розділі дисертації авторка найбільше зосередилася на проявах повсякдення міського життя, яке нею розглядається через призму санітарно-побутових умов, формування культурно-освітнього простору, місця церкви та віросповідань, а також йдеться про дозвілля та відпочинок.

Здається, що дисертантка забагато уваги приділила антисанітарному станові і мало – його подоланню. Справді, урбанізація змушувала змінити ставлення до епідемій, котрі несли значні людські втрати. Профілактика холери потребувала перш за все споживання чистої води. Британський лікар Джон Снову переконав європейських медиків, що холера розповсюджується водяним шляхом, а не через повітря, як уважалося раніше. Потрібні були кардинальні, базовані на наукових розробках методи. Крім дотримання чистоти на вулицях і у будинках слід було боротися з епідеміями і через щеплення та через покращення стану публічної і приватної гігієни. Однак чи існувало щеплення на Волині автора не сказала, якщо ні, то слід було також визначитися, чому такі не практикувалися? (с.124).

Штучному освітленню вулиць також приділено увагу, як одному із засобів боротьби з порушниками нічного спокою. Важливо було б, якби авторка більше детально зупинилася на можливості містян провести до свої помешкань газ, про що вона пише на с. 124. Чи справді була така можливість, чи я не вірно зрозуміла авторську думку? Описуючи транспортні засоби, дисертантка слушно розпочинає їх із візників, послуги яких зберігалися, незважаючи на появу трамваїв і автомобілів.

Описуючи нові види транспорту та комунікацій досліднику важливо відзначити, наскільки ті чи ті змінили спосіб життя містян. Якщо говорити про транспорт, то до нього слід зараховувати й залізницю, яка разом з новими засобами зв'язку не тільки зменшувала простір в уявленні людини, а й допомагала долати великі відстані за набагато коротший час, ніж раніше.

Не можна не погодитися з дисертанткою про важливість освіти для виміру культури міської спільноти. Цінними є її спостереження про типи і види шкільної освіти, та їх зміни внаслідок модернізації. Їх урізноманітнення відбувалося за рахунок появи професійних навчальних закладів. Держава потребувала фахівців для торгівлі, якою тривалий час нехтували, для фінансової діяльності і промислового виробництва, а також транспорту та інших комунікацій. Відчутний брак таких спеціалістів відображався на темпах економічного розвитку, а тому у їх підготовці найперше були зацікавлені підприємці. Стало прагматичною потребою вкладати кошти в освіту, у підготовку інженерів, комерсантів, прикажчиків, комерційних агентів, економістів, підрядників, одним словом, ділових людей, які б підхоплювали ідеї власників та вдосконалювали виробництво аби отримувати нові статки. Набиравала популярності спеціальна освіта, про що свідчать заснування комерційних училищ на рубежі ХІХ - початку ХХ ст. в Кременці та Житомирі, де навчалися майбутні службовці торговельних промислових, страхових підприємств і банків. Засновувалися вони на кошти товариств розповсюдження комерційної освіти. Внаслідок їх аналізу авторкою було запропоновано надзвичайно влучний висновок, що саме рівень освіченості став основною характеристикою модерного суспільства. Крім того, заслуговує уваги ще одна логічна думка, що школи в повітових містах і містечках відігравали більш помітну роль, бо брали на себе ще й обов'язки культурного комунікатора.

Окремо слід сказати, що до повсякдення, якщо йдеться про Дев'ятнадцяте століття, слід обов'язково залучати церкву і релігійне життя, хоча більшість істориків цього і не роблять. А тому підрозділ 3.3. розцінюю

як своєрідне науковий успіх молодої історикині. Бо справді, релігія пронизувала життя спільнот, вона традиційно супроводжувала все їх життя, від народження до переходу у інший світ. Пауліна вдалася до цікавих статистичних підрахунків й продемонструвала, що динаміка вірян не була статичною, а переходи відбувались внаслідок змін законодавчої політики та діяльності церковних православних братств. Дисертантка зупинилася на випадках єврейських погромів, однак не запропонувала причин їх виникнення, не з'ясувала, у яких межах їх варто розцінювати: «чужий чи інший». Зате нею вдало підмічено, що храми давали назву вулицям, а православні братства завойовували довіру містян тим, що надавали освіту, що засновували читальні та опікувалися літніми людьми.

Вивчаючи дозвілля дисертантка, хоча й зауважує його суттєву залежність від матеріальних статків, проте водночас підмічає, що починає народжуватися загальноміські розваги, які однаково відвідували й заможні, і менш заможні міщани. Важливим видається й така підмічена риса, як прагнення адміністрації підтримувати культурно-освітні заходи та забороняти азартні ігри, котрі вели до бійок. Справді, вражає тогочасне суспільство, описане дисертанткою, яке самостійно прагнуло налагодити дозвілля, організовуючи культурно-розважальні вечори, народні гуляння, читання аби тверезість стала нормою співжиття. Показовим був і рівень театрального життя, вистави відвідували багато містян і саме театр формував і музикальні, і літературні смаки. Його стабільність не порушило навіть кіно, яке буквально увірвалося у міста і відразу стало популярним. Дисертантці вдалося підмітити, що з наближенням до нашого часу, види дозвілля урізноманітнюються, до вже звичних додаються так звані пересувні музеї. Про них як про нехарактерне явище варто було б сказати більше (с. 167). Не можна не зауважити ту досить повну характеристику, до якої вдалася авторка, коли відмітила зростаючі практики читання книжок. Певно, що саме читання стало потребою часу в отриманні інформації, формою проведення вільного часу, суттєвою можливістю здобування нових знань.

Для боротьби за здоровий спосіб життя, за тверезість як його норму найбільше надавався спорт. Якщо йти за Мішелем Фуко, то саме капіталізм потребував міцних людей із загартованим здоров'ям, здатним збільшувати продуктивність праці і підвищувати її ефективність. Особливо гостро його нестачу відчувала молодь, яка потребувала руху, боротьби, змагань. Дисертанткою проаналізовано форми спортивних занять аби зрозуміти, що спорт активно посував інші види дозвілля. Видається, що авторці не вдалося з'ясувати, чому дозвілля набрало таких розмірів саме на початок ХХ століття?

На завершення, буду пропонувати Пауліні Лесничій звернути увагу на можливість поліпшення тексту шляхом відмови від вживання таких термінів як: замість запровадження у дію вживати набуття чинності (с. 3, 32, 58, 62). Про Повне збірку законів Російської слід говорити як про друге і третє зібрання, а не видання (с. 31). Вважаю, що вулиці не називалися іменами політичних діячів, бо прикладів таких не наведено (с.57), військових так, політичних – ні. Про те, що Здолбунів набув статус міста 1903 р. у дисертації йдеться кілька разів (с. 15, 48,72, 112). Скоріше як некоректне сприймається твердження про 1905-1907 рр., як початок українського національного відродження на Волині (с.114).

Не вважаю доцільним наведення у тексті задовгих цитат, які до того ж дослівно перекладені українською мовою. Чи не краще відобразити їх суть з ти ми ж посиланнями? Як не варто й вдаватися до перекладу назв журналів, як от «Церковные ведомости», орган Святійшого синоду (с.77). Дисертація є науковою роботою і не варто понижувати її рівень, адже відомо, що ці відомості не могли називатися українською. Бажано все таки говорити про сомоврядування, а не самоуправління (с.99).

Втім, йдеться про дрібні недоліки. У цілому ж кандидатська дисертація Лесничої Пауліни Станіславівни *«Повсякденне життя міських поселень Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.»* подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, справляє

враження повноцінного наукового дослідження. Дисертація забезпечена виваженою структурою та змістовим наповненням, що сприяло послідовності висвітлення проблеми повсякденного життя волинських міст з другої половини ХІХ і до початку ХХ століття. Обрано і проаналізовано історичні джерела і на їх основі запропоновано достовірні висновки. Важливо й те, що робота пройшла наукову апробацію в досить чисельних публікаціях статей (15) та наукових конференціях.

Текст й висновки автореферату цілком відповідають вимогам положень «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року» та зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015, № 656 та від 30 грудня 2015 р. , № 1159, а тому можна констатувати, що Пауліна Станіславівна Леснича заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Старший науковий співробітник
Інституту історії України
НАН України, д. і. н., проф.

В. С. Шандра

